

Hoffman F. J. *The Imagination's New Beginning. Theology and Modern Literature.* Notre Dame-London: University of Notre Dame, 1967. 105 p.

Kurz P. K. *Literatura I teologia dzisiaj. Znak.* 1974. Nr. 9 (243). S. 1101–1122.

Salmann E. *Literatura a teologia: krzyżowanie się życia, poezji i wiary. Daleka bliskość chrześcijaństwa.* Kraków: Homini, 2005. S. 27–40.

Salmann E. *Powieść jako model dla teologii. Daleka bliskość chrześcijaństwa.* Kraków: Homini, 2005. S. 13–25.

Truc G. *Histoire de la littérature catholique conterporaine.* Casterman, 1961. 357 p.

Зоряна Лановик, Мар'яна Лановик

БІБЛІЯ ЯК ОСЕРДЯ УНІВЕРСУМУ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Універсум культури — це складний феномен, який передбачає сукупність усіх явищ від далекого доісторичного минулого до сучасного у безперервному розвитку і взаємозв'язку. Різні історичні епохи нашаровують все нові і нові прояви духовного життя етносу, водночас приглушуючи чи й зовсім стираючи раніше існуючі. Тому нелегко структурувати ці різномірні елементи, вибудувати чітку ієрархію, визначити доміанти.

Намагаючись окреслити культурно-історичну панораму Західної цивілізації, вчені сходяться на думці, що її серцевиною є

два рівнозначні складники — антична та біблійна світоглядні доктрини.

Найяскравіший представник християнської екзистенц-філософії Карл Ясперс перший у ХХ столітті після епохи ніцшеанства і войовничого атеїзму наголосив на значенні Біблії для європейської культури в цілому і для філософії зокрема: «Історичні джерела західноєвропейського філософствування закорінені не лише в грецькому, а й у біблійному мисленні... Вивчення Біблії було дійсно однією із основ усієї західноєвропейської філософії аж до сьогоднішнього дня» (Jaspers, 1963: 32–33). «Біблія — це депозит релігійного, міфологічного, історичного, екзистенційного досвіду тисячоліть» (Jaspers, 1963: 489).

Український культурний універсум, попри те, що є частиною загальноєвропейського історичного простору, сформував унікальну національну модель з єдиним ідейно-тематичним осердям — Біблією. І, якщо простежити траєкторію розвитку української культури, можна зауважити, що ця модель практично не змінювалася упродовж століть і досі залишається доволі стійкою до зовнішніх чинників і трансформацій. Навіть із побіжного огляду можна зробити кілька незаперечних висновків щодо формування українського культурно-історичного простору та його часової перспективи.

Передусім необхідно враховувати висновки антропологів щодо того, що підґрунтям будь-якої культури стає той її сегмент, який є вирішальним для появи писемності, адже потреба у чіткій фіксації знань виникає лише тоді, коли ці знання сприймаються як сакральні та життєво необхідні для всієї нації. Для

Месопотамської цивілізації це — Гільгамешський епос, для Єгипетської цивілізації — Книга мертвих, для Античності — Гомерівський епос і т. д. Незаперечним фактом є те, що на праукраїнській території писемність з'явилася одночасно із поширенням християнства, коли виникла потреба перекладати книги Біблії давньоукраїнською мовою.

Християнство на наші землі прийшло зі значним запізненням — майже за тисячу років після його появи, але дуже швидко утвердилося як основа української ментальності. На відміну від багатьох європейських культур, де біблійний дискурс співіснував із античним, постійно конкуруючи і часто поступаючись йому (наприклад, в епохи Відродження та Просвітництва, які були позначені ідеями гуманізму, тобто антропоцентризму замість теоцентризму, а також атеїзму), в українській культурі вкраплення інших, не біблійних ідеологій, були настільки незначними, що становили поодинокі винятки, мало значимі для культури (окрім, звичайно, «Слова о полку Ігоревім», яке зайняло окреме місце). В українській літературі упродовж цілого тисячоліття від появи писемності існували і розвивалися лише біблійні жанри: літописи — царські хроніки, агіографія — життя святих, полемічна, проповідницька, профетична, повчальна проза; богослужевна, псалмова, величальна, молитовна поезія; та драма, де основними були жанри містерії, міраклі, мораліте.

Це стосується також і живопису — до XVIII століття на наших теренах професійно розвивався практично лише іконопис; архітектури, яка бачилася передусім як церковна архітектура; та скульптури, яка існувала у двох площинах — церковній та

цвинтарній, однаковою мірою базованих на християнській основі. Діяльність усіх політичних діячів (князів і гетьманів) від князя Володимира до Мазепи найбільше вимірювалася розбудовою церковних установ. Творчість письменників — від ченця Києво-Печерського монастиря Нестора Літописця та митрополита Київського і всія Руси Іларіона до Григорія Сковороди — розвивалася в біблійному ключі. Навіть фольклор — народна творчість, що у європейських країнах була радше розвагою простого народу, — на українських теренах потужно акумулював християнські тенденції, виробивши такі нові жанри, як біблійні притчі, апокрифічні легенди, старцівські пісні та породивши таке неповторне явище як Вертеп, який теж нерозривно пов'язаний із біблійними оповідями і темами.

Такий стан речей, на нашу думку, найбільшою мірою був зумовлений тим, що, на відміну від загальноєвропейського дискурсу, де переклади Біблії національними мовами з'явилися аж у період Реформації, українська культура відразу була занурена в Біблійні тексти, найвагоміші з яких дослівно перекладалися, а також побутували в адаптованому вигляді збірників мудрости. Отже, праукраїнці сприймали Святе Письмо не через посередництво латинської версії Ієроніма — «Вульгати», як це було в західноєвропейському просторі (що, звісно, віддаляло від його розуміння і сприйняття як «свого» в екзистенційному сенсі), а відразу засвоювали і «присвоювали» як органічну частину власного буття.

Другий чинник, про який ми не можемо з упевненістю сказати: що було причиною, а що наслідком, — давні джерела, і не лише українські, фіксують дуже високий рівень побожності та

високі моральні імперативи української нації загалом. Проте ми не можемо стверджувати, чи такий соціальний стандарт уже був до появи християнства і воно лише підсилило його, чи, навпаки, — християнство, поширившись на праукраїнських землях, утвердило цей вагомий чинник української ментальности та культури.

У пошуках відповідей на запитання щодо походження «вродженої релігійности» праслов'ян ще «на порозі української історії» В. Янів у своїх «Нарисах до історії української етнопсихології», спираючись на численні праці своїх попередників, особливо вирізняє ідеї Г. Ващенка. Він акцентував на космологічних доказах існування Бога у праукраїнців, пов'язуючи їхню віру «з хліборобськістю української вдачі, яка мала великий вплив на цілий світогляд народу, але насамперед на релігійність, бо близькість природи схиляла його «задумуватися над таємницями природи й людського життя»... Та релігійність (як шаноблива постава до Абсолюта) слідна ще в дохристиянські часи, — вона видна в українській міфології в народних звичаях, які утрималися з передхристиянських часів і утривалися в часи двоєвір'я, отже сплавлювання дохристиянських вірувань з елементами нової віри. Саме впертість при утримуванні певних традицій, що були пов'язані саме з хліборобськими віруваннями, вказує, як глибоко були вони вкорінені у духовності...» (Янів, 2006: 111–112). Це породило також український антеїзм.

Ще один вагомий чинник був зумовлений геополітичним розміщенням українських земель на перехресті Заходу і Сходу (степова магістраль Шовкового шляху) та Півночі і Півдня (шлях із варяг у греки): «Бувши постійно на «перехресті шляхів», які

в'язали нас культурно й торговельно зі Сходом та Заходом, чи з Північчю та Півднем..., ми одночасно були безперервно виставлені на небезпеки наїздів численних орд, які несли з собою знищення, терпіння, пошесті, голод, смерть — чи коротко: руїну, яка роками і десятиліттями тяжіла над країною» (Янів, 2006: 285). Ця думка теж суголосна із поглядами Г. Ващенко, який у цьому вбачав ще одне джерело української релігійності: «межове положення України, яке породжувало «межові ситуації» постійної загрози; в обличчі безперервної присутності марева смерті чи неволі та руїни дуже природним є питання про смисл життя і вище Буття, на що виразно вказав сучасний екзистенціалізм» (Янів, 2006: 112). Отже, «накреслена потрійна межовість України — географічна, геополітична й духовна, ставить перед нами проблему ще однієї «межовості» — філософської» (Янів, 2006: 85). Утім, українська релігійність, яка була сформована вже у дохристиянські часи, «стрінулася зі східним християнством», що було цілком звернене на внутрішній світ людини, на проблеми духовності, створивши неповторний синтез. Такий підхід значно поглиблює проблему, переводячи її з матеріального виміру у вимір трансцендентний. Звідси — перенесення уваги із зовнішнього світу на внутрішній, втеча від світу, поширене схимництво, культ духовних цінностей та ідеалів.

Я. Ярема, ґрунтуючись на пошуках І. Нечуя-Левицького та В. Липинського, долучає ще один фактор — історію, яка, впливаючи із психологічного тла, його поглиблювала: «Безнастанні історичні лихоліття... спричинили кожний раз нову втечу від світу, а вслід за тим спадали на край і народ нові

зовнішні лиха. На ґрунті такої психології виростала духовна культура, яка, зі свого боку знову впливаючи, в душі тої психології народ той виховувала» (Ярема, 1938: 88).

Попри зміни, які упродовж століть відбуваються в кожному народі, у ньому «залишається й якась постійна «константа», причому в різних народів вона може бути різною» (Янів, 2006: 12, 67). Багато українських вчених — істориків, антропологів, етнопсихологів та ін. — сходяться на думці, що такою константою для українського народу є його релігійність.

У будь-якому разі з упевненістю можемо говорити, що в неофіційному статусі Християнство існувало на наших землях задовго до Хрещення України-Руси князем Володимиром: для такого масового навернення повинен був бути підготований ґрунт, і на це вказують давні пам'ятки, починаючи від «Руського літопису», де йдеться про апостольську місію Андрія Первозваного на Київських пагорбах. Задokumentованим свідченням ранішої дати приходу Християнства на давньоукраїнські землі є договір князя Ігоря з греками, датований 944 роком, де мова йде про руських послів-християн, які присягали на хресті, та про церкву Св. Іллі в Києві. Також відомо, що вдова князя Ігоря Ольга була християнкою і що в її дипломатичній подорожі до Константинополя у 957 р. її супроводжував отець Григорій. До того ж просвітницько-проповідницька місія Кирила та Методія на слов'янських землях почалася більше, ніж за століття до Хрещення України-Руси.

Із поширенням християнства на праукраїнських землях усі форми життєвого та громадського укладу були підпорядковані церковним імперативам. Такий підхід, як це переконливо

доводить В. Янів у своєму нарисі «Ідеал української людини на підставі першоджерел літератури», утверджувався передусім Словом писаним. Його джерела віднаходимо у «Слові про закон і благодать» митрополита Іларіона, який зовнішньому закону протиставив внутрішню благодать як прагнення до співчуття і милосердя, бажання чути в серці Божий голос. «Геніальність Іларіона полягає в тому, що він у заранні нашого історичного життя глибоко проникнув у нашу духовність... Звичайно, і сама постать Іларіона, його діяльність і «Слово...» мали свій вплив на довкілля й покоління та, автоматично, на формацію духовності на наступні століття, як дороговказ, що ставав символом» (Янів, 2006: 199). Ця ж настанова збереглася у «Повісті временних літ» Нестора літописця та інших літописах, які вже не просто окрему людину, а князя, вельможу оцінювали з погляду релігійности, побожного життя. При цьому перелік чеснот праведної людини, вартої усіляких похвал, переступів і гріхів, вартих усілякого осуду, майже невичерпний і суголосний зі Святим Писанням.

У літописах натрапляємо на непоодинокі вказівки про те, хто був благочестивий і милостивий, милосердний до убогих і вдовиць, хто — прихильний до чужинців і шанобливий до ченців, хто — «смирений і кроткий», і — як квінтесенція — хто «книголюбний». Адже книги скеровують на шлях покаяння, і в мудрости слова писаного є джерело сили правителів, установлених законів життя людини і держави. Тому не викликає подиву, як формується християнський імператив у княжу добу, — коли і самі князі стають зразками благочестя і книжности. Це ми бачимо у настановах Ярослава Мудрого, а згодом — у «Поученії ...» Володимира Мономаха, що стає свідченням

християнсько-етичного спрямування особистого, громадського і державницького укладу життя українців у ті часи. Цей твір з його багаточисленними цитатами зі Святого Письма й молитвами, роздумами про велич і божественний устрій всесвіту є свідченням того, наскільки християнство глибоко вкоренилося не лише у зовнішніх приписах церковного і світського життя, а внутрішньо проникло і стало наріжним каменем усіх сфер існування народу. «Поученіє Мономаха дітям» як писемна пам'ятка авторства одного із найвидатніших діячів княжої історії є свідченням не лише тогочасних настанов, а й прагнення передати ці настанови наступним поколінням і утвердити їх у грядущі віки як запоруку міцної держави та мудрости перед лицем можливих викликів та небезпек.

Розглядаючи ці та інші пам'ятки княжих часів, не можна не побачити той «ідеал релігійності, що впливає з цілої атмосфери доби», а твір і життя Мономаха засвідчують, «наскільки цей ідеал глибокої побожності був загальнозобов'язуючий»: «Мономах має виразне почуття відповідальності й обов'язку державного мужа у межовій ситуації епох і світів, які в обличчі постійної половецької загрози, при княжих крамолах, наповнюють його творчим динамізмом...» (Янів, 2006: 202).

Отож, як стверджує Мирослав Семчишин, «...християнство стало спроквола найсильнішою зброєю в зміцненні державного й соціального ладу і у всякому відношенні мало виключно прогресивний характер, і з ним починається нова доба в історії нашого народу. На фундаменті християнства виростає християнська культура в усіх своїх виявах і формах, а

Володимирова держава, зі столицею в Києві, стає однією з найсильніших у тодішній Європі» (Семчишин, 1993: 41).

Ідеї мудрости і віри, що були покладені в основу української духовности ще на початках нашої історії, по-новому зринають і відлунюють у наступних епохах: особливо у «золотому слові», перемішаному зі слізьми великого князя київського Святослава Всеволодовича зі «Слова о полку Ігоревім», автор якого, заглибившись у внутрішній світ буття, зумів піднятися до незнаних раніше вершин ліризму; і у державотворчій діяльності гетьмана Мазепи, відомого не тільки своєю опікою над церковними розбудовами і спорудженням духовних інституцій, а й глибокою ліричною поезією; і у внутрішній людині Сковороди із незмінним акцентом на серці як корені усього життя людини, що прагне до духовної досконалости як вічного щастя поза межами земного. Тому й український епос, як і філософія, завжди межують із символом, із поезією. Таке розуміння людини в її ставленні до зовнішнього світу з його оманливими принадами стає джерелом духовного аристократизму, що немислимий без міцної віри; стає «ідеалом шляхетної людини в душі благодаті» (Янів, 2006: 220).

В одній зі своїх засадничих розвідок «Релігійність українця з етнопсихологічного погляду» В. Янів укотре підкреслює думку про те, що віра в Бога є домінантою нашого народу, наголошуючи на незаперечних висновках своїх попередників, починаючи від М. Костомарова, який у своїй праці «Дві руські народності» століттям раніше писав: «Український народ — глибоко релігійний народ у якнайширшому розумінні цього слова. Чи так, чи інакше склалися його обставини, чи таке чи

інше було його виховання, він берегтиме в собі релігійні основи доти, доки існуватиме сума головних ознак, що становлять його народність: це неминуче виходить із його поетичного настрою, яким одрізняється його духовний склад» (Костомаров, 1906: 91).

Тут у поле зору дослідника потрапляє ще й історичний чинник, який окреслив о. А. Великий: «Історичні катастрофи, що призвели до втрати самостійності, позбавили українську націю можливості нормального розвитку. Коли політичні вияви нашого життя були зведені до можливого мінімуму, Церква зберегла ту позицію, що вона, з одного боку, була останнім бастионом, але з другого, давала одиницям єдиний шанс самовияву. Тому функція Церкви і — зокрема — церковних організацій була значно більша, ніж будь-де серед інших спільнот, щоб пригадати тільки роль братства з багатством їх завдань: від найвужчих — хоч і найістотніших — опіки над храмом і його обслуговування починаючи, почерез харитативну допомогу членам організації санітарної служби (шпиталів), станових об'єднань і шкільництва. Якщо зважити, що братства зосередили в своїх друкарнях видавничу діяльність, що вони мали бібліотеки й згуртували навколо себе культурних діячів, що братська школа перетворилася згодом на славетну Києво-Могилянську Академію, то це не могло не залишитися без впливу на світогляд»... Якщо ще пригадати роль духовенства у національному відродженні Галичини у ХІХ ст. чи значення УАПЦ як одного з останніх бастионів духовного відпору проти більшовицької доктрини, то це завершує картину впливу історичних чинників (Янів, 2006: 247).

Відтак діаспорний дослідник побіжно торкається ще одного аспекту — втілення української релігійності у різних видах мистецтва як важливого джерела формування національної ментальності: «Література та мистецтво, віддзеркалюючи духовне життя народу, рівночасно формує світогляд наступних поколінь. Ми маємо, отже, діло з культуроморфічним чинником у різьбленні української вдачі... Література та мистецтво спричинилися видатно до поглиблення української релігійності» (Янів, 2006: 251). Саме окреслені вище процеси сприяли збереженню української духовної самобутності, особливої національної ідентичності.

Тому незаперечним залишається факт якщо не повної відсутності то принаймні дуже незначних проявів атеїстичних чи антибіблійних тенденцій у попередні епохи життя українців. Знову ж таки, якщо порівнювати із загальноєвропейським досвідом, де прояви атеїзму були значно відчутніші у всі історичні часи (адже поява потужних атеїстичних віянь співвідносилась із поширенням праць Аристотеля, а згодом простежується в діяльності єретиків, гностиків, енциклопедистів, просвітників, марксистів та ін.), а також збереглися тексти пародіювання чи блюзнірського ставлення до Святого Письма, — на наших теренах такі явища були вкрай епізодичними.

На етапі зародження й утвердження книгодрукування, — що кардинально трансформувало європейський літературний процес, скерувавши його у розважальне секулярне річище, — українська література, набувши нових рис і тем, зберігала тяглість традиції, продовжуючи переосмислювати історично-національне буття українців у біблійному ключі. Великою мірою це було зумовлено

тим, що письменники у переважній більшості або самі були священнослужителями (як Григорій Сковорода, Маркіян Шашкевич, Тимотей Бордуляк, Марко Мурава (Сильвестр Лепкий), Ізидор Воробкевич та ін.) або вихідцями зі священницьких родин (Іван Нечуй-Левицький, Богдан Лепкий, Богдан-Ігор Антонич, Роман Купчинський та ін.) чи вихованцями церковних інституцій — монастирів, семінарій, колегіумів (Григорій Квітка-Основ'яненко, Павло Тичина, Петро Карманський, Наталена Королева та ін.). Усі вони, пишучи свої твори в час утисків і заборон на будь-які прояви української культури, утверджували морально-етичний християнський імператив, у якому вбачали основу української національної ідентичності та розглядали його як домінуючий чинник націєтворення. Свідченням такого глибинного розуміння значення Біблії для долі українського народу є найпотужніший проєкт розвою національної культури та суспільного життя, який запропонували очільники Кирило-Методіївського братства у вигляді «Книг буття українського народу», де всі аспекти і прояви існування нації співвідносилися з Божим Словом і Законом Божим.

Епоха романтизму, яка породила це кульмінаційне явище суспільного буття українців, увиразнила численні риси національного світогляду та ментальності. Знову ж таки — український романтизм не був тотожний західноєвропейському, позаяк розвивався за іншою історико-культурною схемою, ніж романтизм державницьких незалежних культур, перед якими ніколи не поставала проблема доведення своєї окремішності та суверенності. На слов'янському ґрунті тема «світової скорботи»,

характерна для західноєвропейських літератур, трансформувалась у «національну тугу» за колишньою славою рідного народу. Українські романтики витворили національний культ двосвітності людського існування. Ідеалом стає не фізична, а духовна краса, духовне багатство, сила духа. Не розум, а серце бачиться осердям людської істоти — вона може підніматися над земним світом у вищі сфери буття через поетичне натхнення чи любов, чи містичне переживання. Найвагомішою рисою саме українського романтизму була концепція поета, який прирівнювався до біблійного пророка: він здатний відкривати заховані глибинні сфери людського існування, божественну сутність усього суцього. Бог як єдина духовна реальність бачився центром кожної царини людської діяльності, у тому числі творчої та наукової. Надаючи перевагу духовному началу над матеріальним, інтуїції над розумом, ототожнивши поета з пророком, і творчість — із божественним одкровенням, романтики утвердили високу естетичну цінність перетворюючої та ніцієтвірної сутності мистецтва.

Вершинним проявом такого світобачення стала творчість Тараса Шевченка, націєтвірна і профетична місія якого досі залишається великою таємницею буття українського народу. Він утвердив культ Святого Письма і в літературі (насамперед варто згадати такі його твори, як поетичний цикл «Псалми Давидові», «Ісая, Глава 35. Подражаніє», «Осії. Глава 14. Подражаніє», поеми «Саул», «І мертвим, і живим...» та інші), і в малярстві (християнські та власне біблійні мотиви присутні у всій його творчості, але передусім варто звернути увагу на цикл сепій «Блудний син», які є не просто ілюстраціями до відомого

евангельського сюжету, а втілюють цілісну концепцію людського буття). Творчість Шевченка надовго стала мірилом українського ідеалу у сферах культури і мистецтва, який кожного разу у різних історичних обставинах, подібно до Слова Божого, об'являється по-новому.

Такий Біблієцентризм української культури спричинив унікальні її прояви, аналогів яких не знаходимо в інших національних традиціях. Деякі з них можемо розглядати як парадокси української культури, — настільки помітно вони виламуються за рамки звичних уявлень. Одним із таких парадоксів є розгортання біблійної тематики і проблематики у творчості письменників-атеїстів, які, як уже було сказано, в Україні з'являються дуже пізно — аж на межі XIX – XX ст. З найпомітніших постатей, що відверто декларували свої атеїстичні переконання, — це Іван Франко, який в молодості захопився ідеями марксизму, та Леся Українка, яка перейняла гностично-атеїстичні переконання від свого дядька Михайла Драгоманова. Однак ніхто з них не зміг вирватися із силового поля української традиції. У листі до Драгоманова, писаному в квітні 1890 р., Іван Франко зізнавався, що під час навчання у Дрогобичі та надалі Біблія поряд із античними авторами була одним із основних джерел його студіювання. Відтак простежуємо імпліцитну та експліцитну присутність Книги Книг у всій його творчості на рівні тематики, проблематики, інтертекстуальних вкраплень і аж до вершинних творів — поем «Мойсей» та «Смерть Каїна», де в основі цілком покладений біблійний матеріал. Леся Українка, яка не приховувала своїх атеїстичних переконань, теж упродовж усієї своєї творчості зверталася до Біблії від ранніх поем «Самсон»,

«Саул» до зрілих драматичних творів «Одержима», «На полі крові», «Руфін і Присцилла» та ін. Звичайно, ми свідомі того, що вони пропонували художні інтерпретації Біблії, часто відходячи від біблійної традиції. Подекуди їхнє бачення біблійних подій навіть межувало з єретичним тлумаченням. Проте ми не можемо заперечити того очевидного факту, що Святе Письмо залишалося осердям і їхньої творчості.

Як відомо, з приходом радянської влади на українські землі Біблія була заборонена і вилучена із суспільно-культурного життя. Але безперервність розвитку української біблійної традиції забезпечили письменники-емігранти. Опинившись на чужих, але вільних землях, вони не були обмежені заборонами і переслідуваннями у своїх творчих шуканнях. Унаслідок такої двоколіїності літературного процесу збереглися та отримали своє продовження всі здобутки попередніх поколінь. Майже всі діаспорні письменники більшою чи меншою мірою зверталися до Слова Божого як джерела своєї творчості. Завдяки їхнім духовним і творчим потугам українська культура збагатилася такими глибокими рефлексіями на біблійні теми, як романи Івана Багряного «Сад Гетсиманський» та «Людина біжить над прірвою», Леоніда Мосендза «Останній пророк», Наталени Королевої «Quid est Veritas?» та збірка новел на євангельські сюжети «Во дні они», роман Василя Барки «Жовтий князь» та збірка поезій «Царство. Псалмічні сонети», епічна поема Юрія Клена «Попіл імперій» та багато інших.

Така двоколіїність розвитку української літератури уможливила досягнення двох вагомих цілей: для материкової культури — забезпечення тяглості та неперервності витворених

віками національних традицій, а для емігрантського середовища — збереження та творення власного духовного національного світу. На цьому аспекті наголошує Ігор Набитович: «Однією з найважливіших потреб будь-якої еміграції, яка хоче зберегти себе в іншомовному, іншокультурному просторі, є формування та збереження основ національної, культурної ідентичности. Для української еміграції це було одним із першорядних завдань. Історія народу, з якого вийшла ця еміграція, стає важливим джерелом пошуку національних коренів, оскільки процес конструювання національної ідентичности потребував відновлення (для певної частини тих, хто покинув батьківщину) та збереження і примноження (особливо для молодшої генерації, народженої поза межами рідної землі) національної пам'яті. <...> Саме в такому річищі варто розглядати історичну прозу як цілеспрямовану політику пам'яті. Ця проза у контексті конструювання основ національної ідентичности, крім іншого (через пошук закорінення в минулому), витворює тривкий системний ефект національного самоусвідомлення, етнічної самоідентифікації. Йдеться, зокрема, і про закріплення й винайдення традицій, які б виражали належність до спільноти й прищеплювали певні релігійні та культурні цінності» (Набитович, 2022: 12–13).

У той же час на материковій Україні спостерігаємо ще один парадокс. Попри заборони читати Біблію і жорстоке покарання за виявлення Біблії в домах українців, чимало українських письменників, що творили в умовах «єдино правильного» на той час методу соціалістичного реалізму, здійснювали спроби закодувати чи зашифрувати біблійні ідеї та образи у своїх творах.

Часом це завершувалося катастрофою для письменника — ув'язненням чи фізичним знищенням, але подекуди такі твори долали цензуру і виходили друком. На сьогодні є чимало унікальних зразків таких закодованих послань українським читачам. Найбільш парадоксальним було те, що в офіційному тлумаченні ці твори цілком відповідали вимогам, поставленим перед радянськими письменниками — будівниками комунізму, але у підтексті для обізнаного освіченого читача розкривалися зовсім інші — протилежні сенси.

Дуже показовим прикладом у цьому контексті є роман Юрія Яновського «Вершники». «Вершники», яких радянська пропаганда уявляла солдатами червоної армії, в авторській інтерпретації були вершниками Апокаліпсису, які ішли услід за цією армією: вершник на червоному коні — Війна, вершник на вороному коні — Голод, вершник на чалому коні — Смерть. Про те, що саме таку інтерпретацію передбачав автор, засвідчують записи із його творчого щоденника, який зберігся, та рукопис твору, з якого видно, які саме фрагменти були вилучені цензором.

Водночас були письменники, які і досі сприймаються як виразно радянські, що свого часу отримали належний статус і визнання тодішньої влади, але потаємно писали твори іншого ідейного плану, як, наприклад, Володимир Сосюра — одна із найскладніших постатей нашої культури, яку не випадково Юрій Лаврієнко, поряд із Павлом Тичиною і Миксимом Рильським (які не були фізично знищені) зараховує до письменників «Розстріляного Відродження». Спочатку бунчужний 3-го Гайдамацького полку Армії УНР, потім кавалер двох орденів Леніна та лауреат Сталінської премії, врешті звинувачений за

буржуазний націоналізм за вірш «Любіть Україну», — паралельно із поемою «Червона зима», романами «Червоногвардієць» і «Третя рота» пише поеми «Мойсей», «Каїн», «Ваал» і «Христос», які були знайдені після його смерті і вперше опубліковані лише в часи української незалежності.

У період Хрущовської відлиги, як тільки ненадовго послабився тиск радянської каральної машини, письменники все більше почали вдаватися до біблійного матеріалу відкрито. З'являються такі знакові для нашої культури твори, як роман Валерія Шевчука «Юнаки з вогненної печі», де він проводить наскрізну паралель із біблійною Книгою Даниїла, вказуючи на це епіграфом твору: «А той, хто не впаде і не поклониться, тієї хвили буде вкинений до середини палахкотючої огненної печі» (Книга пророка Даниїла 3:6). Хоча, звісно, для необізнаного читача цей епіграф був не більше, ніж «екзотичним» висловлюванням, яке не несло істинного біблійного сенсу, і лише знавці Біблії могли відчитати у тексті цю наскрізну паралель. До алегорій та метафорики Книги книг почали вдаватися й поети-шістдесятники. З-поміж найпомітніших явищ біблійного поетологічного мислення була творчість Василя Стуса, — прикметно, що перша найповніша посмертна збірка його віршів була видана під назвою «Під тягарем хреста». Однак епоха Брежнєвського застою та переслідувань української інтелігенції знову стишила голос Біблії в нашій культурі.

Московські тоталітарні режими не випадково на загарбаних територіях передусім нищили все, що було у сфері духовності, розуміючи механізми опору і закони збереження національної енергії чи «духу нації» (за Й. Г. Гердером). Заборона Святого

Письма в радянські часи перервала існуючу традицію вивчення біблійних текстів українськими вченими. Провалля, що утворилося внаслідок вилучення біблійного матеріалу з культурологічного дискурсу, намагалися заповнити різноманітними штучними теоріями, що зводилися до трактування духовних явищ як «примітивного міфологічного мислення, релігійної обмежености»; історичні постаті та події, описані в Біблії, прирівнювалися до античних міфів. Таким чином, майже увесь світовий культурний спадок залишався спотворено інтерпретованим.

Із проголошенням незалежності, на жаль, Біблія не зайняла належного місця у культурній та науковій сферах нашого буття. Звичайно, на це були об'єктивні причини, найвагоміша з яких — втрата традиції вивчення Святого Письма, яка існувала у всій західній культурі до початку епохи постмодернізму. На початку цієї епохи, передчуваючи гуманітарну катастрофу, на цій проблемі наголошував Карл Ясперс. Убачаючи в Біблії найвищу цінність — збереження екзистенційного досвіду людства і розуміючи, що західна цивілізація втрачає цей стрижень власного існування, він стверджував, що сьогодні більше, ніж будь-коли, вирішальним буде, що люди, котрі вміють читати і писати, дійсно читають. Довгий час Біблія була настільною книгою кожної читаючої людини з дитячих років до глибокої старости. У наші дні цей вид традиції і виховання ніби втрачає своє значення для широких кіл населення і замінюється випадковим читанням. Газети, дійсно необхідні сучасним людям, в тому числі й такі, що вирізняються високим духовним рівнем і в яких друкуються найрозумніші люди нашого часу, можуть справити поганий вплив там, де вони є єдиним, швидко забутим читанням. Важко

передбачити, яке значення буде мати у майбутньому для виховання людини читання, що наповнює її життя (Ясперс, 1963).

У ХХІ столітті, коли уже і звичні газети замінені випадковим хаотичним читанням інтернет-ресурсів та дописів у соцмережах — слова Ясперса починають звучати все тривожніше. Сьогодні в епоху глобалізації спостерігаємо тенденцію до вилучення Біблії з навчального і соціального дискурсів. Ці негативні впливи просочуються уже і в нашу освіту і суспільне буття. Люди, які читають і знають Святе Письмо, готові до цього, бо співвідносять сучасні події із ознаками кінця світової історії. І у цьому контексті насамкінець варто пригадати слова видатного діяча української діаспори Остапа Тарнавського, який, роздумуючи над проблемами релігії і моралі, услід за філософами-ідеалістами від Платона до Сантаяни, дійшов висновку, що людині для повноти життя потрібно віри: «Людина хоче вірити, людина тужить за вірою, людина шукає віри. В сьогоднішній час вибуваючої науки, зрізничкованого і спеціалізованого знання людині важче цю віру здобути. Мистецтво, література — це ті чинники, які можуть допомогти і допомагають людині віднайти віру і віднайти себе саму. Тож і розвиток мистецтва, розвиток письменства у всьому світі, як, зокрема, і в нашому суспільстві, — це допомога сучасній людині віднайти свій шлях, це рятунок нашої культури і цивілізації, це шлях до оновлення людства і поступу» (Тарнавський, 1999: 48–49). Ми повинні зробити все, що в наших силах, щоби українська культура, яка тисячоліттями розвивалася на основі Біблії, зберегла своє національне обличчя і українська нація віднайшла свій шлях до утвердження біблійних цінностей у неспокійному, невпорядкованому, гетерогенному світі.

ЛІТЕРАТУРА

Костомаров М. Дві руські народности / пер. О. Кониського: передне слово Д. Дорошенка. Ляйпціг — Львів, 1906. 111 с.

Набитович І. Gloria et sacrum: Історична проза української еміграції. Люблін, 2022. 230 с.

Семчишин М. Тисяча років української культури. Київ: АТ «Друга рука» — МП «Фенікс», 1993. 550 с.

Тарнавський О. Відоме й позавідоме. Київ, 1999. 584 с.

Янів В. Нариси до історії української етнопсихології / упор. М. Шафовал. Київ: Знання, 2006. 341 с.

Ярема Я. Українська духовність в її культурно-історичних виявах. *Перший український педагогічний конгрес 1935 р.:* збірник. Львів: Накладом Т-ва «Рідна школа», 1938. С. 16–88.

Jaspers K. Der philosophische Glaube angesichts der Offenbarung. München, 1963. 625 p.

Володимир Антофійчук

ПСАЛОМ ЯК ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНИЙ СКЛАДНИК УКРАЇНСЬКОЇ СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ПРОЗИ

Причина надзвичайної популярності псалмів у європейських літературах можна шукати, на наше переконання, — в їх жанрових особливостях. З-поміж сакральних текстів, зокрема й Біблії, Псалтир вирізняється як зібрання творів ліричних, серед інших їх частин — творів епічних. Саме поєднання у жанрі псалмів різнорідних особливостей (зокрема жанру молитви та водночас глибокого ліричного струменя), власне і є тими найважливішими чинниками, які зумовили у світовому письменстві їх розлогі